

Türk Aydınlanmasının Parlayan Işığı: Yusuf AKÇURA

14 Temmuz Günü halkın Bastille Hapishanesi'ne girmesiyle değilse bile, yaklaşık dört yıl sonra XVI. Louis'in giyotine kafasını uzatmasıyla, hemen hemen bütün Avrupa monarkları Fransız Devriminin kendileri açısından yıkıcı etkilerinin farkına varmıştı. Liberté, égalité, fraternité (Özgürlük, eşitlik, kardeşlik) sloganlarında ifadesini bulan hareketler, önce Batı toplumlarının yapısını sonra da tüm dünyayı etkisi altına alan bir dizi değişim ve dönüşüm dalgasını tetiklemiştir. Kuşkusuz bu dalga'nın ortaya çıkardığı en önemli kavramlar: Milliyetçilik, Cumhuriyet ve Sosyalizmdir. Şu ya da bu biçimde felsefe dünyasında isimleri daha önce de zikredilmiş olsalar da bugünkü tanımı ile karşımıza çıkan ve çağ değiştiren bu kavramları, onlar gibi ortaya yeni çıkmış bulunan burjuva sınıfı, halk komünleri ve onların on yıllar süren mücadelelerine borçluyuz.

Devrim ateşi Metternich Dengesi¹ ile yatıştırılmaya çalışılmışsa da, ortaya çıkan fikirler ve politik mücadele hem dönemi itibariyle merkezi imparatorlukları sarsmış hem de sonraki yüzyıllara etki eden büyük bir toplumsal ve politik dönüşümün işaret fişegi olmuştur.

Fransız Devriminin etkilerini en çok hissedenlerin başında gelen devlet "Hasta Adam"² Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Avrupa'da coğrafi keşiflerle başlayan gelişmeler ülkeyi ekonomik ve politik sıkıntılara sokmakta, ilerleyen Avrupa uygarlığı karşısında İslam-Doğu uygarlığının temsilcisi sayılan İmparatorluk sürekli güç kaybetmekteydi. Bozulan sistemin yerine yenisini arama kaygıları Tanzimat Fermanı ile birlikte artarak sürdü. İlerleyen tarihi süreç sonunda araştırmalara verilen yanıt bizatihi Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisi olmuştur.

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinin mimarlarından biri olan, aynı zamanda yaşadığı dönem itibariyle pek çok yönden özgün ve fark yaratan fikirleriyle dikkat çeken Türk mütefekkir ve münevver Yusuf Akçura'nın fikirlerini, özellikle çok önemli kabul edilen çalışması "Üç Tarz-ı Siyâset"³ adlı eserinden yola çıkarak ve fikirlerinin özgün noktalarına temas etmek suretiyle inceleme gayesini taşımaktadır.

Çalışmada öncelikle Akçura'nın yaşam öyküsüne yer verilecek, ikinci bölümde bahse konu eserinden yola çıkarak yazarın fikri dünyasının özellikleri izah edilmeye çalışılacak, son bölümde ise Yusuf Akçura'nın diğer çalışmaları temel alınarak fikirlerinin tarihteki ve günümüzdeki yansımaları incelenecektir.

Hayatı

2 Aralık 1876 tarihinde Moskova'nın doğusundaki Ulyanovsk'ta (eski adıyla Simbir) dünyaya gelmiştir. Kazan'a göç etmiş Kırım Türklerine mensur bir ailenin ferdiydi. Babası fabrikatör Hasan Bey, annesi Bibi Kamer Banu Hanım idi. 1883 yılında İstanbul'a göç ettiler.

Kuleli Askeri Lisesi'nde öğrenim gördükten sonra 1895 yılında Harp Okulu'na girdi. Harbiye yıllarında Necip Asım Yazıksız'ın, Veled Çelebi'nin, Bursalı Tahir Bey'in Türkçülük fikrine ait yazıları ile İsmail Gaspıralı'nın Bahçesaray'da yayımlanan ve bir ara İstanbul'da da

¹ Viyana Kongresi'ne (1815) katılan Büyük Britanya, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın Avrupa'da Fransız Devriminin etkilerine karşı statükoyu korumak için ortaya koydukları ve Avusturya Başbakanının adını alan sistemdir

² Rus Çarı I. Nikolay tarafından 1853 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumu izafe etmek için kullanılan tabir

³ Türk Gazetesi, Kahire, 1905

dağıtılan Tercüman Gazetesi, Türkçülük fikirlerinin oluşmasını etkiledi. 1897 yılında Malumat Dergisi'nde yayımladığı "Şehabettin Hazret" adlı ilk makalesini kaleme aldı.

Okulun 2. sınıfında iken Türkçülük hareketlerine katılmaktan dolayı 45 gün ceza aldı. Erkân-ı Harbiye sınıfına ayrıldıktan sonra askeri mahkeme tarafından müebbet olarak Fizan'a sürgün edildi ve askerlikten uzaklaştırıldı. Fizan'a sürgün edilen diğer 83 kişi ile beraber 1899 yılında Trablusgarp'a ulaştı. Onları Fizan'a gönderecek yol parası bulunamadığından Trablusgarp'ta hapsedildiler. İttihat ve Terakki Partisi'nin girişimleri sonucu bir süre sonra şehir içinde serbest dolaşma izni aldı ve bazı resmi görevler aldı. Aynı yıl, kendisiyle birlikte sürgün edilmiş olan Ahmet Ferit Bey ile Fransa'ya kaçtı.

Paris'te üç yıl Paris Siyasi Bilgiler Okulu'na devam etti. Türkçülük fikirleri yaşamının bu döneminde olgunlaştı. Okulda, Albert Sorel gibi ulus öğretisinin üzerinde ısrarla duran profesörlerden ders aldı. Eski bir Jön Türk olan Türk mülteci Dr. Şerafettin Mağmumi'nin telkinleri de onun görüşlerinde etkili oldu. "Osmanlı Devleti Kurumlarının Tarihi Üstüne Bir Deneme" adlı tezini vererek okuldan, üçüncülükle mezun oldu.

1903 yılında, İstanbul'a dönmesi yasak olduğu için amcasının yanına Kazan'a gitti ve dört yıl kaldı. Tarih, coğrafya ve Osmanlı Türk Edebiyatı öğretmenliği yaptı. Ahmet Rıza'nın çıkardığı Şura-yı Ümmet ve Meşveret gazetelerinde adsız yazıları yayımlandı.

Kazan'da iken yazdığı ve onu Türk siyasal hayatında meşhur eden Üç Tarz-ı Siyâset isimli dizi makalesi 1904 yılında Mısır (Kahire)'da yayımlanan "Türk" adlı gazetede çıktı.

İstanbul'a geldiği 1908 yılına kadar Kazan'da siyasal ve kültürel faaliyetlerde bulundu. Türkçülük fikrini yaymak üzere "Kazan Muhbiri" adlı bir gazete çıkardı. Gaspıralı İsmail Bey, Alimerdan Bey, Abdürreşit Kadı İbrahimof gibi Türkçülerle birlikte 1905 yılında "Rusya Müslümanları İttifakı" adında bir parti kurdu. Kuzey Türkleri bu parti sayesinde ilk kez Rus Meclisi Duma'ya temsilci gönderdi. Akçura, seçimler bitene kadar hapiste tutulmuştu.

1907 yılında Rusya'da meclis dağıtılmış, kanunlar Rus olmayanlar aleyhine değişmişti. Bu gelişmelere karşı yayın yapan Akçura tutuklanmak için arandığı sırada Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilan edildiğini öğrendi. Bunun üzerine işlerini tasfiye edip 1908 yılının Ekim ayında İstanbul'a gitti.

İstanbul'a geldikten sonra Darülfünun 'da ve Mülkiye Mektebi'nde tarih dersleri verdi. Bütün ısrarlara rağmen İttihat ve Terakki Partisi'ne girmede. 25 Aralık 1908 tarihinde İstanbul'da, Ahmet Mithat, Emrullah Efendi, Necip Asım, Bursalı Fuat Raif, Feylesof Rıza Teyfik ve Ahmet Ferit ile birlikte Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Türk milliyetçilik esasına dayalı ilk dernek olan Türk Derneği'nin ömrü kısa oldu, yerine 18 Ağustos 1911 tarihinde Türk Yurdu Derneği kuruldu. Mehmet Emin, Ahmet Hikmet, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali Bey, Akil Muhtar ile birlikte kurucular arasında yer aldı ve derneğin yayın organı olan Türk Yurdu Dergisi'ni 17 yıl boyunca idare etti. 1912 yılında kurulan Türk Ocağı'nın kuruluşunda da etkin rol aldı.

Rusya'daki Türklerin haklarını korumak için 1916 yılında Rusya Mahkûmu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafaa Cemiyeti'ni kurdu. Çeşitli Avrupa ülkelerinde Rusya'daki Türklerin haklarını dile getiren konferanslar verdi. 1918 yılında Rusya'daki Türk esirleri kurtarmak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) temsilcisi olarak Rusya'ya gitti ve bir yıl kaldı.

1919 yılında yurda döndüğünde arkadaşı Ahmet Ferit'in kurduğu siyasi bir parti olan Millî Türk Fırkası'na katıldı. Aynı yılın sonunda İngilizler tarafından tutuklandı. 1920 yılında hapisten çıkınca Ahmet Ferit Bey'in eşi Müfide Ferit'in kız kardeşi Selma Hanım ile evlendi ve

Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Hariciye Vekâleti'nde Genel Müdür olarak görev yaptı. 1923 yılında İstanbul mebusu seçilerek meclise girdi. Kurtuluş Savaşı sonrası TBMM adına İstanbul'u İtilaf Devletleri temsilcilerinden teslim aldı.

1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nde siyasi tarih dersleri vermeye başladı. Mustafa Kemal'in kültür ve siyaset danışmanı olarak çalışmaktaydı. 1931 yılında Mustafa Kemal tarafından Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda görevlendirildi ve ertesi yıl kurumun başına getirildi. Birinci Türk Tarih Kongresi'ni yönetti. 1933 yılındaki üniversite reformundan sonra İstanbul Üniversitesi'nde siyasi tarih profesörü oldu.

Kars milletvekili iken 11 Mart 1935 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucunda İstanbul'da öldü. Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi.⁴

Osmanlı'nın Üç Tarz-ı Siyaseti...

XIX. Yüzyıl dünyasında Osmanlı İmparatorluğu, coğrafi keşiflerle başlayan ve Fransız Devrimiyle devam eden “Batı Üstünlüğünün” buhranlarını siyasal ve ekonomik yönden olduğu kadar içtimai alanda da yoğun biçimde hissetmekteydi. Amerika'nın keşfi Afrika'dan dolaşarak Asya'ya ulaşılması, Atlantik ve Pasifik'in bağlanması öteki kıtaların Avrupa ülkeleri tarafından barbarca yağma edilmesine yol açmıştır. Bu ilk sömürgecilik döneminde, Batılılar, yalnız Amerika ve Asya'nın zenginliklerini altın ve gümüşünü yağma etmek, İnka ve Aztek gibi uygarlıkları yok etmekle kalmamışlar, 900 bin Afrikalı köleyi XVI. Yüzyılda Amerika'ya götürmüşlerdir. William De Bois'ya göre, Amerika'ya yollanan her köleye karşılık, beş köle ya Afrika'da öldürülmüş ya da yolda ölmüştür.⁵

Keşiflerin ortaya çıkardığı sınırsız ve orantısız zenginliğin yanı sıra, ticaret yollarının da önemini giderek yitirmiş olması, ülkenin bir yandan yenedünya düzeninin üretim ilişkilerine uyum sağlayamazken diğer yandan da var olan emtia üretimi ve ticarete dayalı toplumsal sisteminin sarsılmasına yol açmıştır. Bozulan tımar sistemi devletin temel dayanaklarından birini daha elinden almış ve Batı ile yarışmak ekseninde çareler düşünölmeye başlanmıştır.

Yusuf Akçura bu “çarelerin” biri olarak belki de zamanlama olarak en son öne sürölen, ancak daha en başta kıvılcımlarının yandığı gözölenen Türkçölük akımının en önemli savunucularından olup; belki de en önemlisidir. Bu döneme damgasını vuran diğer akımlar olan Osmanlıcılık ve İslamcılık karşısında Türkçölüğü esas alan bir paradigması bulunmakla birlikte, Yusuf Akçura'yı dönemin diğer düşünürlerinden ayıran belki de en önemli tarafı yukarıda bahsedilen akımlarla birlikte Marksizm, Materyalizm, Irkçılık, Pozitivizm gibi farklı felsefi unsurları inceleyip, bilimsel olarak yaklaşması; yani eserlerinde bu akımlardan etkilenmek; düşünce sistemine eklemlemekle birlikte, bir ideolojik saplantı haline getirmemesi ve kendi savunularına fikri bir üstönlük bahşetmemesidir.

Akçura'nın yaşadığı dönem itibariyle Türkçölük fikriyatının iki temel kaynağı bulunmaktaydı: Rusya Çarlığı topraklarında yaşamakta olan Türkçöler ve Tanzimat Döneminin ortaya çıkardığı Osmanlı Türkçöleri. Yusuf Akçura'nın Türkçölüğü romantik bir hayal olarak değil de bilimsel bir gerçeklik olarak ele almasında, yetiştiği coğrafyanın büyük önemi vardır. Bu ele alışı Rusya'da yaşayan Türkçöler için Batıdaki akımların daha önce içselleştirilmiş olması, Osmanlı Türkçölerinden farklı olarak esaret altında yaşayan bir azınlığa mensup

⁴ https://www.wikiwand.com/tr/Yusuf_Ak%C3%A7ura

⁵ Avcioğlu, 1996:50

olmaları ve Türk tarihinin İslam öncesi kaynaklarına ulaşmada daha avantajlı olmalarının etkisi vardır.⁶

Diğer taraftan Akçura'nın Fransa'da kaldığı dönemde edindiği tecrübeler de Türkçülük fikriyatının gelişmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde özellikle kendisi aslen Fransız olmasına rağmen Germen ırkının üstünlüğünü savunan ve tarihsel ırkçılık anlamında ilk eserleri vermeye başlayan Joseph A. Gobineau gibi düşünürler üzerine yaptığı incelemeler, Türkçülüğü o dönemki klasik çizgisinin dışında Orta Asya'da kaynağını bulan ve ırksal kültüre dayalı bir mefhumla dayandırmasına katkı sağlamıştır. Bu etkileşimlerin sonunda Akçura "Osmanlı Milleti" yaratmayı öngören Osmanlıcılığa, Slav ve Germen birliklerinin çoktan sağlanmış olması sebebiyle; diğer başka unsurların da yanı sıra geç kalınmış olması hasebiyle karşı çıkmakta, İslamcılığı ise zamanın ruhunu yansıtmadığı ve artık siyasal bir faktör olmadığı gerekçesiyle makul bulmamaktadır. Ona göre zamanın ruhunu yansıtan cereyan ırklardır. Dinler sadece cemiyet hayatını ve özellikle kişisel yaşamı etkileyen bir mefhum olmak durumundadırlar. Hatta İslam'ın da Hristiyanlık gibi bir reform sürecinden geçerek ırkların ve ulusların doğmasına izin verecek şekilde yeniden konumlandırılması gerekmektedir.⁷

Yine Akçura'nın bir başka savı da Batı karşısında yalnız "Müslüman" kimliği ile öne çıkan Türk ırkının tarihsel unutulmuş tarihsel kökenlerinin yeniden inşası, ulusun da yeniden inşası demek olacaktı. Bu bakımdan çağdaşlarının aksine Akçura Türkçülüğü Osmanlı İmparatorluğunu korumanın aracı olarak görmüyor, tam tersine Osmanlı İmparatorluğu'nu Türkçülüğü gerçekleştirmede bir araç olarak görüyordu.⁸

Yusuf Akçura'nın Türkçülük anlayışı Fransız Milliyetçi teorileri gibi "ruhsal ve kültürel" olmadığı gibi salt Alman Milliyetçi teorilerindeki "ırksal" vurguya da dayanmıyordu. Yukarıda da açıklandığı üzere farklı teoremlerin bilimsel süzgeçten geçirilerek, çağın, coğrafyanın ve kültürel harsın özleriyle karıştırılması üzerine kurulu, laik, aydınlanmacı, tarihsel ve ilerlemeci bir Türkçülük anlayışı Akçura'nın Türkçülük anlayışını oluşturmaktadır.

Üç Tarz-ı Siyaset eserinde, Pantürkizm'in temelini oluşturan "ırk" kavramı Akçura için "ortak bir kültürel mirasa sahip insan topluluğu" olarak formüle edildiği göze çarpsa da, milleti "ırk, lisan ve anane" birliği olarak tanımladığı görülmektedir. Fakat O'nu asıl ilgilendiren işin siyasal yönüdür. Yani Türklükten çok, Türkçülük.⁹ Bu yönüyle Akçura'nın Milliyetçilik anlayışı toplumsal Darwincilikten etkilenmiştir denilebilir. Ve yine Cumhuriyet Dönemine kadar yazarın Türklerin kültürel gelişiminin nasıl sağlanacağı konusuna, tarih tezinin yeniden yazılarak Türkleri "uyuşturulmuş" İslam hâkimiyetindeki tarih algısından, Cengiz Han'la başlayan tarih algısına kavuşturulması yönüyle dönüştürülerek uluslaştırılmasını savunmuştur.

Bizzat katıldığı kurtuluş mücadelesi ve Cumhuriyetin ilanından sonra Akçura'nın kafasını meşgul eden ana soru Anadolu'da yaşayan ahalinin "Türk Ulusuna" evrimi için gerekli şartların sağlanmasıydı. Akçura burada en önemli sorun olarak feodal ilişkiler ve yobazlığı görüyordu. Ona göre Türkiye'nin bir doğu sorunu yoktu. Zengin Batı-Fakir Doğu sorunu olarak özetlenebilecek sınıfsal sorunlar vardı. Bu durumda toprak reformu ile düzeltilebilir ve zenginleşen köylülük yanında kent burjuvazisinin de gücü arttırılarak belli şartlarda liberal, demokratik ve modern bir devlet olunabilirdi. Bunun için yobazlık ve feodalizme saldırılması gerekliydi.¹⁰

⁶ S. Acar, Köklerimiz İnde: Yusuf Akçura Konferansı <https://www.youtube.com/watch?v=QE4PSiQeLNw>

⁷ Y. Akçura, 1904: 34

⁸ M. Arai, 1998: 36

⁹ M. KARATAŞ 2009: 207

¹⁰ F. Georgeon 1986; 133

Sonuç

Niyazi Berkes, Yusuf Akçura için “Unutulan Adam” nitelendirmesi yapmaktadır. Gerçekten de Türk aydınlanmasının bu parlak öncüsü, her ne hikmetse Türk düşün dünyasında pek öne çıkarılmamış bir yazardır. Kendisi için belki de yeni bir keşifte bulunduğu söylenemeyebilir. Ancak romantik tasavvurların çok ötesine geçtiği, Tatar Modernleşmesini Anadolu Türklüğüne çok iyi uyarladığı, düşünce sistematüğini oluştururken pek çok akımdan yararlandığı ve zamanının ruhunu; yani “gelmekte olanı” çok iyi öngördüğü rahatlıkla iddia edilebilecektir. Kimi fikirleri enteresan kabul edilebilecek, kimi fikirleri yeniden değerlendirilebilecek konumda olan Yusuf Akçura’nın bazı öngörülerinin XXI. Yüzyılın Türkiye’inde hala geçerliliğini koruması araştırmacılar açısından konuyu daha da ilgi çekici kılmaktadır. Kendisi Anadolu Türklerini gerek feraset, gerekse diyalektik unsurlar yönünden ilerlemeye en yakın Türk topluluğu olarak görmüştür. Bu bakımdan kendisinin külliyatının yeniden tesis edilmesi ve geliştirmenin Türk Kültür hayatı açısından kıymetli bir çalışma olacağı düşünülmektedir.